

УДК 94:[347.9:355.312](477.53)«1662/1781»

Ірина Петренко, Олександр Сірий, Владислав Боєчко

ПРО ВИБОРИ ГОРОДОВОГО ОТАМАНА В ГРУНСЬКІЙ СОТНІ ГАДЯЦЬКОГО ПОЛКУ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНУВАННЯ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

DOI: 10.58407/litopis.240301

© І. Петренко, О. Сірий, В. Боєчко, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2994-3833>, <https://orcid.org/0009-0008-5669-2532>,
<https://orcid.org/0000-0002-2359-1558>

***Метою** студії є спроба на прикладі виборів городского отамана в Грунській сотні Гадяцького полку в період гетьманування Кирила Розумовського показати реальні взаємовідносини між козацькими старшинами та рядовим козацтвом, проаналізувати причини конфліктних ситуацій та показати чинники, які впливали на процес і процедуру виборів на посади. **Методологічну основу** дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності та системності. Стаття підготовлена на основі антропологічного підходу. Застосовані **методи**: проблемно-хронологічний, історико-генетичний, аналітичний. **Новизна**. З'ясовано, що стереотипні уявлення про владні відносини в козацькому Гетьманаті доби стабілізації суспільно-політичної ситуації як про таку ідилічну картину, в якій домінують сюжети вільного обрання на старшинські уряди на загальних військових радах, насправді всерйоз розходилися з дійсністю. Реальна владна буденність у Гетьманаті дисонувала з цією схемою, що віддзеркалювало складнощі налагодження порозуміння поміж козацькими старшинами та рядовим козацтвом.*

***Висновки.** У статті на основі застосування мікроісторичного підходу досліджено дотримання на території Гетьманщини в другій половині XVIII ст. основних козацьких прав і вольностей, показано взаємовідносини рядового козацтва, сотенної та полкової старшини, їх морально-етичні аспекти на прикладі Грунської сотні Гадяцького полку. Доведено, що реальна владна буденність у Гетьманаті суперечила схемі вільних і демократичних виборів на посади, що відображало складнощі порозуміння поміж козацькою верхівкою та рядовим козацтвом.*

***Ключові слова:** городской отаман, сотенне правління, полкова канцелярія, Гадяцька полкова старшина, Генеральна Військова канцелярія, права та вольності козацькі, вибори.*

Козаччина, як епоха національно-духовного й державницького ствердження українців та символ прагнення до волі, назавжди увійшла до свідомості нашого народу. Надбання з її минулого й сьогодні є орієнтирами, що рухають наше суспільство до самоствердження та незалежності. Тому популяризація й вивчення морально-історичних цінностей українських козаків постійно перебуває в полі зору науковців і краєзнавців та належить до провідних і актуальних тем вітчизняної історіографії.

Ця студія дозволяє ознайомитися з сотенною старшиною Грунської сотні, склад якої зовсім не озвучується в історіографічній літературі. Так, у фундаментальній праці В. Заруби «Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького» в розділі 3 «Сотенний поділ Війська Запорозького», у відомостях про Грунську сотню є перелік лише сотників, та й то не всіх, а про іншу сотенну старшину немає жодних відомостей¹.

¹ Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. Дніпро: Ліра, 2007. С. 137.

У працях таких дослідників, як В. Кистяківський², М. Грушевський³, В. Кривошея, І. Кривошея, О. Кривошея⁴, В. Горобець⁵, О. Путро⁶, І. Петренко⁷, О. Сірий⁸ деякі аспекти цієї теми також знайшли висвітлення.

І все ж, незважаючи на певні історіографічні здобутки й уведено до наукового обігу джерельну базу, історія адміністративного устрою окремих полків, їхньої політичної, військової, соціальної специфіки ще чекає своїх дослідників. Відповіді на ці та суголосні з ними питання, поза сумнівом, сприятимуть адекватній реконструкції як історії соціальних взаємин, так і моделі владних відносин Гетьманату.

Метою статті є спроба на прикладі виборів городского отамана в Грунській сотні Гадяцького полку в період гетьманування Кирила Розумовського показати реальні взаємовідносини між козацькими старшинами та рядовим козацтвом, проаналізувати причини конфліктних ситуацій та показати чинники, які впливали на процес і процедуру виборів на посади.

Географічними межами наукової студії є населені пункти Грунської сотні Гадяцького полку Гетьманщини: містечко Грунь – сотенний центр, села Комиші, Павловочка, Шенгарівка, Семенівка.

Важливий елемент життя суспільства в Гетьманській Україні – це полково-сотенна організація територіального устрою, що стала ознакою державності, де ще з сер. XVII ст. детермінувалися традиції, які ґрунтувалися на устрої Запорозької Січі та реєстрового козацтва. В них основним принципом була виборність гетьмана й своєї старшини вільними козацькими голосами. За словами історика Віктора Горобця, «однією з підставових організаційних засад соціополітичного життя Війська Запорозького, що з-поміж інших і формувала сенс такої важливої засадничої лексеми політичної культури, як “козацькі старожитні права та вольності”, було право товариства вільними голосами обирати собі старшину – від курінного отамана до гетьмана включно»⁹. Це, як складова «прав і вольностей козацьких», підтверджувалося польськими королями й московськими царями, на що пізніше вказували: Г. Граб'янка в своєму літописі: «На всі пункти і гетьманові, і старшині, і всьому війську його царською величністю були видані на вічні часи привілеї»¹⁰; В. Кистяківський: «І для того всеподданейше вашого імператорского величества просимь подтвердити малоросійськимь и низовымь запорожскимь козаками все ихъ прежнія привілеїи вольности, а именово: вольное избраніе гетмана и старшини»¹¹; М. Грушевський: «Взяли з них слово, що цар не тільки зоставить в цілості права й устави, привілеї і всякі свободи України, тобто її нинішній самостійний державний устрій, а ще примножить і розширить»¹²; а також сучасний дослідник козацтва В. Горобець: «На перемовинах щодо умов переходу Війська Запорозького під царську протекцію 1654 р. ... право вільного обрання як гетьмана так і козацької старшини було визнано безумовною прерогативою Війська Запорозького, що регулювалася “винятково старожитніми правами та привілеями” козацтва»¹³.

І якщо в сер. XVII ст. принцип виборності старшини ще дотримувався, то від поч. XVIII ст. він значно обмежився. Сотня ж як військова й територіально-адміністративна одиниця Гетьманщини та складова частина полку здебільшого продовжувала ще жити в своєму соціумі закрито, не допускаючи до лав своєї старшини неугодних товариству, а сотенні уряди, звісно, окрім посади сотника, не були такі дохідні та значимі. Та життя в XVIII ст. продовжувало вносити зміни в побутування й цієї структурної одиниці Гетьманщини, де поступово замінюються вибори сотенної старшини на їх призначення полковни-

² Кистяковский В. Прошение малоросійскаго шляхетства и старшинъ, вместе съ гетманомъ, о возстановленъи разныхъ старинныхъ правъ Малороссіи, поданное Екатерине II въ 1764 г. *Киевская старина*. 1883. № 1. С. 317–345.

³ Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова Думка, 1996. Т. IX. Кн. 1 (1650–1654 pp.). 880 с.

⁴ Кривошея В., Кривошея І., Кривошея О. Неурядова старшина Гетьманщини. Київ: Стило, 2009. 432 с.

⁵ Горобець В. Служба при дворі, «вірність монархові» та покровительство царських сановників як аргументи при обранні на уряд сотника Війська Запорозького. *Український історичний журнал*. 2020. № 5. С. 22–36.

⁶ Путро О. Сотенний устрій. *Енциклопедія історії України: У 10 т.* Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 716.

⁷ Петренко І. Шлюбно-сімейні відносини в повсякденному житті мирян Російської держави XVIII ст.: У 2 ч. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2010. Ч. 1. 276 с.; Ч. 2. 305 с.

⁸ Грунська сотня: Реєстри, ревізії, сповідні розписи, метричні записи 1734–1794 pp. / Автор-упор. О. Сірий. Полтава: Дивосвіт, 2020. 560 с.

⁹ Горобець В. Служба при дворі, «вірність монархові»... С. 22.

¹⁰ Літопис Гадяцького полковника Григорія Граб'янки / Пер. із староукр. Київ: Т-во «Знання» України, 1992. С. 76.

¹¹ Кистяковский В. Прошение малоросійскаго шляхетства и старшинъ... С. 331–332.

¹² Грушевський М. Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх / Упоряд. А. Трубайчук. Київ: Варта, 1993. С. 142.

¹³ Горобець В. Право вільної елекції полковника Війська Запорозького: козацькі традиції у випробуванні імперськими новаціями. *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 77.

ками, владні повноваження яких значно посилилася на місцях. Адже характерною особливістю владної структури організації Гетьманату був достатньо високий рівень децентралізації та, відповідно, зосередження широкого спектру владних повноважень на полковому рівні.

Отже, від поч. XVIII ст. стало вже звичаєм, що на уряд сотники призначалися або полковником, або генеральною старшиною, а іноді й царськими сановниками хтось із родичів, або за особливі перед ними заслуги, частіше з когорти значкових товаришів. Але стосовно старшини: городового отамана, хорунжого, осавула, возного, писаря, які переважно були вихідцями з місцевих козацьких родів, – це продовжувало діяти «старожитнє» правило їх вибору козацькими голосами всієї сотні. І як вказує В. Горобець: «Натомість право товариства вільно обирати нижчу ланку козацької старшини, зокрема сотників та інших, московська влада тривалий час не лише не ставила під сумнів, а навпаки – з огляду на власні політичні інтереси в Україні активно підтримувала»¹⁴.

Однак від сер. XVIII ст., «когда гетманство стало терять свой блеск и могущество, сотня попала в большую зависимость от полковника, который сталъ распоряжаться по своему усмотрению ... У полковниковъ тоже была охота къ поставленію сотенной старшины, темъ более, что назначеніе въ сотенные урядники было сопряжено съ даваньемъ взятокъ, доставляло, стало бытъ, определенія выгоды»¹⁵. І якщо уряд сотника був прерогативою гетьмана або полковника, то до виборів членів сотенного правління почала активно втручатися полкова старшина: «За полковниками последовали ихъ помощники, которые ни сколько не стеснялись съ сотенной старшиной – назначали и смещали ее по своему произволу, хотя въ универсалахъ неизменно писалось, что сотенная должность получалась “за добropорядочную службу”»¹⁶.

У першу чергу претендентами на ці менш значимі посади ставала неурядова полкова старшина – значкові товариші. Це так звана «безурядова старшина», за якими не було закріплено на постійній основі певних посад чи форми адміністративного управління. Але саме ці соціальні групи становили найближчий резерв при заміщенні старшинських вакансій. Звісно, це викликало протести місцевого товариства, про які ми дізнаємося з документів, насамперед архівних матеріалів, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та в Російському державному архіві давніх актів. Переважно це документи полкових канцелярій, переписи, компути, ревізії, реєстри та описи полків і сотень XVII–XVIII ст., а також універсали та ордери гетьманів, листи полкової та сотенної старшини.

Якраз про один із таких випадків і йтиметься в цій студії, в основі якої лежить архівний документ, що міститься в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, у фондї № 51 «Генеральна Військова Канцелярія», в описі під № 3, спр. 12567. Ця справа присвячена розбору скарги козаків Грунської сотні Гадяцького полку в Генеральну Військову канцелярію на несправедливе, як вони вважали, призначення городового Грунського отамана Гадяцьким полковим керівництвом в 1754 р.: «...безъ виборовъ нашего Грунского сотника Семена Милорадовича сотенной старшины и козакоевъ Грунской сотне в отменность правъ и волностей Малороссійскихъ тотъ чинъ похитивъ»¹⁷. Справа складається з 22 аркушів: переписка Грунського сотенного правління та Гадяцької полкової канцелярії з Генеральною Військовою канцелярією, ордери Гадяцької полкової канцелярії до Грунської сотенної канцелярії, супліки козаків до канцелярії в Глухів та до Гадяча, рапорти, ордери, копії полковничих універсалів. Справа добре збереглася, написана канцелярським письмом, чітким, розбірливим, каліграфічним почерком на білому папері без помарок і граматичних помилок. У справі присутні 4 аркуші чорнових записів канцеляристів Генеральної канцелярії, на основі яких написані ордери та розпорядження до Гадяча.

Суть цього документа полягає в тому, що у вересні 1731 р. під час походу Гадяцького полку на Українську лінію виник конфлікт між Грунськими козаками на чолі з Грунським городовим отаманом Тишком Яковлевим і Гадяцьким полковником Григорієм Граб'янкою, що закінчився відставкою Грунського городового отамана: «Того Ради ми помянутого Іаковлева от отаманства отставили»¹⁸, і практично самочинним призначенням Граб'янкою нового Грунського отамана. Вибір полковника випав на значкового товариша С. Лисенка. Це, на думку грунських козаків, було порушенням їхніх прав, бо без більшості то-

¹⁴ Горобець В. Служба при дворі, «вірність монархові»... С. 23.

¹⁵ Слабченко М. Малорусскій полкъ въ административномъ отношеніи. Одесса, 1909. С. 120, 122.

¹⁶ Там само. С. 122.

¹⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф. 51. Оп. 3. Спр. 12567.

Арк. 4 зв.

¹⁸ Там само. Арк. 3.

вариства, сотенної старшини й сотника, а лише за участі частини їх, тих, що були в тому поході, були проведені вибори їх городового отамана: «За полковництва де Гадяцького Григорія Граб'янки онь Сила Лисенко ухищрено и весма подступно, без воли и согласія нашего в 1731-м году в отменность Малороссійскихъ Прав и волностей, по единой власти полковничей Атаманомъ Городовимъ Грунскимъ насланъ»¹⁹.

Сила Григорович Лисенко, колишній комісар сотенний, зажив недобру славу серед козаків. Його батько Григорій Лисенко, вельми заможний та впливовий шенгеріівський козак, свого часу дав синові освіту, що уможливила його службу в Гадяцькій полковій канцелярії. У 1718 р. він вже значився серед урядників Грунської сотні. Пізніше Сила Григорович посідав уряд сотенного писаря Куземирської сотні, із якого за супліками куземирців за здирництва та хабарі в 1726–1727 рр. його було відставлено: «...за умершого покойного Полковника Гадяцького Гавріила Милорадовича находилъся при сотенномъ Куземирскомъ правленіи в должности писарской. Токмо по занесенной оному же Полковнику Милорадовичу от козаковъ сотне Куземирской жалобе о его несносныхъ взяткахъ и протчихъ непорядкахъ от того Правленія по прошенію Сотне Куземирской и всего Товариства низведенъ»²⁰. Та завдяки зв'язкам у Гадячі (найвірогідніше, це вдалий шлюб з Оксаною Михайлівною, близької родички обозного полкового Василя Биковського), колишній писар, замість сплати штрафу, протягом декількох років був управителем у с. Нехаївка – маєтності Милорадовича: «...онь Лисенко умишленно чимбо закрит тогдашніе его винности подался в протекцію полковника Гадяцького Гавріила Милорадовича, партикулярно наслуговуя, бил в его Милорадовича прикажчикомъ чрез несколько летъ, в селе его Нехаевкы»²¹.

У 1731 р. С. Лисенко – значковий товариш Гадяцького полку, а від вересня того ж року – городовий Грунський отаман. Про останню посаду він отримав відповідний універсал в Походній Гадяцькій канцелярії на Українській лінії за підписом полковника Григорія Граб'янки: «Даби атамане селские и курение и всей Сотне Грунской товариство з войсковихъ и гражданскихъ делахъ надлежаще и без спреки отдавали послушенство»²². Після свого призначення Лисенко, згідно ревізії 1740 р., проживав у Груні, в парафії Покровської церкви, разом із дружиною та дітьми в ошатному дворі з двома хатами. «Даже до прошлого 744 году чрез все многотрудные минувшии и после того всякие гражданские дела походи наряди ежичасные комиссии должно я полковое комиссарство и в случае и либо каково недостатка не бить здоровимъ но живота лишати доводилось. Все по указамъ і ордерамъ Полковой Гадяцькой Канцелярії чотиринадцять летъ исполнялъ верно и безопорочно»²³, – так пише про свою службу Городовим Грунським отаманом в ці роки С. Лисенко.

Зовсім інше пишуть у своїй супліці груняни: «...и с того года по 1744 Годъ будучи в должности помянутый Лисенко атаманства Грунского Городового, и здирствам накладнымъ денегъ безмерными боамами и протчими Его непорядочными обхожденіями, немаліе намъ обиди и разоренія приключиль»²⁴. На це козаки неодноразово скаржилися й тодішньому сотнику Грунському Іллі Милорадовичу. Справа дійшла в 1744 р. до відкритого протистояння С. Лисенка й І. Милорадовича, про що останній доповідав у Полкову канцелярію: «...о которихъ нашихъ обидахъ и недовольствій онимъ Лисенкомъ вишеписаного жъ года 1744 бившому сотнику Іллі Милорадовичу (что нине Бунчуковой товариш по общему насъ нижайшихъ согласію доношеніе от насъ било поданно, которое по подачи от предписанного бившего Грунского сотника Іллі Милорадовича в Полковую Гадяцькую Канцелярію»²⁵. Це привело до того, що сотник Милорадович зі згоди й вибору рядових козаків, курінних отаманів, старшини сотенної 6 жовтня 1744 р. відставив 45-річного С. Лисенка від уряду Грунського городового отамана: «...и по многократному насъ нижайшихъ словесномъ прошенію, а паче по доволному насъ нижайшихъ иску, об отставке Его Лисенка от должности атаманской, бившимъ Сотникомъ Грунскимъ Милорадовичем, онь Лисенко в 1744 Году в октябре месяце ... даби намъ в последнее разореніе не прийтъ, онь Лисенко отставлень»²⁶, і на цю посаду затвердив козака Федора Лавріненка: «...в томъ 1744 году от бившого сотника Іллі Милорадовича и за общимъ согласіемъ всей сотни сотенной старшини по прежнимъ обикновеніямъ правамъ и волностямъ Малороссійскимъ атамане куренние селские и казаки сотне Грунской, по верности знатности и к то-

¹⁹ ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 12567. Арк. 4 зв.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. Арк. 14.

²² Там само.

²³ Там само. Арк. 3.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. Арк. 3 зв.

²⁶ Там само.

му чину способности, з деда и отца Козака Знатного Грунського Федора Лавриненка в тоть чинь атаманства вибрали, и управлять должность атаманства Грунського Городового поверили були»²⁷.

Федір Романович Лавріненко (Лаврененко, Лавриненко), 29-річний житель містечка Груні, проживав із дружиною Уляною Василівною в батьківському дворі. На відміну від Лисенка, який «да и кроме того что оной Лисенко, от роду своему ни в каких знатных военных походах небиваль»²⁸, Федір Лавріненко «и в службахъ будучи з отцемъ Его ... а с нимъ самимъ Федоръ Лавриненко были в 1737 году на Тайних водах и под Карасевомъ в 1739 году мѣсе марте комендированъ билъ онъ Лавриненко от Полковой Гадыцкой Канцелярии для перевоза от Очакова мимо Днепровскіе пороги сухимъ путем ... артилерии и болнихъ людей где обретался “16” месяцев и в протчихъ внутреннихъ командиціяхъ»²⁹ и комессіяхъ служилъ верно ревностно без всякаго і малейшого порока»³⁰. Про цю подію Милорадович 6 листопада 1744 р. доповів у Гадыцьку Полкову канцелярію. С. Лисенко ж не змірився з рішенням сотенного правління й скаржився до Полкової канцелярії на неправомірні, як він вважав, дії Грунського сотника.

Для розслідування в Грунь було направлено комісію на чолі зі значковим товаришем І. Бутовичем. Справу було передано до полкового Гадыцького мирowego суду, де Милорадович апелював до того, що сотник має право призначати городового отамана за вибором козаків, курінних отаманів і старшини сотні без затвердження полкових властей: «...онъ де Лисенко от атаманской должности отрешень резонемъ того что де за прежнее обикновение настоіащій Сотникъ сотенную старшину за преступления ай паче атаманов іакож де они всегда волними козацкими голосами избираютсія от Сотенной Грунской Канцелярии»³¹. Полкова ж канцелярія стверджувала, що Сила Лисенко був «определень Городовимъ Грунскимъ Атаманомъ не от Сотенного Уряду но от Полковой Канцелярии з числа Значкових Товарищей», тому й звільняти з посади його має право тільки полкове керівництво, а «Его Лисенка от атаманской должности, ему Милорадовичу отрешат весма било недолжно»³².

Та, як вказує сам Лисенко, мировий полковий суд прийняв сторону Грунського сотника, бо Ф. Лавріненко зостався на цьому уряді, був приведений до присяги й отримав універсал. Справі мабуть допомогло ще й особисте втручання в неї полковника Галецького (рід Милорадовичів зостався впливовим у Гетьманщині й мав великі зв'язки серед генеральної старшини). Адже Лисенко домагався повернення йому посади вже після смерті полковника, а не за його життя: «Умершій Гсїдн полковник Гадыцкій Галецкій ... его от должности атаманской не отрешаль и настоящимъ атаманомъ Городовимъ Грунскимъ реченного Лавриненка считаль. Какъ оной умершій Господинъ Полковник Гадыцкій Галецкій, такъ все господа старшина Полковая Гадыцкая и пїнове сотники всего полку імерновалы и признавалы, о чем рады уверенія и полученных з 744 году по сей 754 годъ с полковой Гадыцкой Канцелярии Ордеровъ совершено»³³.

Однак колишній городовий отаман Лисенко не заспокоївся, надіславши в Генеральну Військову канцелярію донос на сотника Іллю Милорадовича вже за зловживання в сотні. Правда, комісія, яка прибула в Грунь, цього не підтвердила. Повернувшись до козацької служби в чині значкового товариша, С. Григорович проживав у Груні з дружиною Оксаною Михайлівною та сином – Йосипом – канцеляристом Гадыцької полкової канцелярії. Згідно ревізії 1748 р., його двір вільний від податків і значиться серед різночинців. За ним хутір біля Груні з чотирма господарствами козаків-підпомічників і підварок у с. Шенгерівка, де проживав його зять Яків Марковський³⁴.

Втративши посаду, С. Лисенко, зі слів жителів сотні, обізлився на товариство, на-строюючи жителів проти своєї старшини, ініціюючи судові позови проти них, обіцяючи їм всіяку протекцію: «І с того времени егда отрешень от должности атаманской, завзявшъ онъ Лисенко на козакъвъ сотне Грунской злобу, ежели кто по сотенной Канцелярии Грунской с нас нижайшихъ возиметь судовой процесс в иску своему, то онъ Лисенко ... рады умноженія болшой сори, повод и наставление тогда подаеть, пренебрегая Сотенною Грунской Старшиною, внушаючи простолюдину искомъ в вишнемъ суде, обнадеживая получениемъ в ползу ищущего козака ... однакъ и потому никакъ недействуется ... его Лисенка подговоркамъ и поводамъ адни токмо убитки разоренія и волокиту темъ приклю-

²⁷ ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 12567. Арк. 4 зв.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само.

³¹ Там само. Арк. 15.

³² Там само.

³³ Там само. Арк. 4.

³⁴ Грунська сотня: Реєстри, ревізії, сповідні розписи... С. 44.

чаються, а самъ онъ Лисенко сторонно с того ябедническую свою наполняетъ обиклость и посмеивается: і протчимы многими своими пронурливостями единіе между намы і старшиною сотенною своды на ссор»³⁵. Городовий отаман Лавріненко служив вірою і правдою, не маючи зауважень від сотенної й полкової старшини та жителів Грунської сотні.

Після смерті 26 червня 1754 р. Гадяцького полковника Петра Галецького, протягом 9 місяців до призначення в квітні 1755 р. на Гадяцьке полковництво Василя Івановича Розумовського, полком правила полкова старшина: обозний Василь Биковський та Писар Яків Ситенський. Мабуть, за їх порадою значковий товариш С. Лисенко й вирішив повернути собі уряд Грунського городового отамана. У липні 1754 р. він написав листа до полкової Гадяцької канцелярії з проханням відновити його на отаманській посаді, як власника універсалу від покійного полковника Гадяцького Г. Граб'янки: «...оной Лисенко по умертвію Гспдна Полковника Гадяцького Галецького в поданномъ от него Доношеніи сего 754 Года іюля мѣца в полковую Гадяцкую Канцелярию, с прошеніемъ об определеніи Его по прежнему атаманомъ Городовимъ Грунскимъ Межу протчимъ написаль, что якобы бившій Сотник Грунскій Ілія Милорадовичъ по взятой на него Лисенка партикулярной злобе, Его Лисенка от должности атаманской в 744-м Году отставиль»³⁶. Цього разу полкова влада взяла сторону Лисенка й за підписами обозного В. Биковського та писаря Я. Ситенського в Грунське сотенне правління 5 серпня 1754 р. надіслала ордер про відставку городового отамана Ф. Лавріненка й відновлення на уряді С. Лисенка: «Того ради определено в Полковой Гадяцкой Канцелярии реченному просителю Лисенку іако настоіащому Городовому Грунскому атаману содержат должност Грунского атаманства по прежнему после имеющегося у него на тое звание за рукою умершого Полковника Гадіацького Грабіанки Уневерсалу козаку ж Лаврененку которой з одной воле означенного Милорадовича в атаманской должности даби доселе zostалася оставатся в прежнемъ звании и о томъ даби известно било Сотенному Грунскому Правленію чрезъ сие в тое сотенное Грунское правление предлагается. З Гадіаца 1754 году августа 5 дня ... подписали також Обозний Василий Биковский Писаръ Полковой Іаковъ Ситенский»³⁷. Таке рішення Гадяцьких можливо владців привело до невдоволень серед більшості рядових козаків: курінних отаманів, сотенної старшини й сотника Семена Ілліча Милорадовича.

5 грудня 1754 р. 48 козаків Грунської сотні пишуть «доношеніе» до сотенного правління, основним лейтмотивом якого було прохання про відставку С. Лисенка від уряду Грунського городового отамана та відновлення Ф. Лавріненка на цій посаді як обраного всім товариством вільними голосами ще в 1744 р.: «Какъ прежде сего не желалы Силе Лисенку бить атаманомъ Городовимъ Грунскимъ такъ и нине не желаемъ, и от всего общества сотне Грунскій атаманей и козаковъ ми нижайшіе в сотенную Грунскую Канцелярию поднося сие наше Доношеніе, покорнейше просимъ об оном Силе Лисенку внести в Генеральную Войсковую Канцелярию с прошеніемъ Милостиваго разсмотренія и указу о битиі в томъ чину атаманства с общаго нашего согласія избранному в 744 году Знатному Заслуженному Грунскому Козаку Федору Лаврененку»³⁸. Козаки тут вказують, що: «...онъ Сила Лисенко ухищренно и весма подступно, без воли и согласія нашего в 1731-м году в отменность Малороссійскихъ Прав и волностей, по единой власти полковничей Атаманомъ Городовимъ Грунскимъ насланъ, и с того года по 1744 Годъ будучи в должности помянутый Лисенко атаманства Грунского Городового, и здирствам на владнихъ денегъ безмерныи боіамаы и протчими Его непорядочних обхожденій, немаліе намъ обиди и разоренія приключиль»³⁹. Тут же просять Сотенне правління передати своє донесення прямо в Генеральну Війскову канцелярію, бо: «Подать сие наше Доношеніе в Полковую Гадяцкую Канцелярію небезопасны находится дабы чрез него Лисенка ухищренія от Господь Старшинъ Полкових обозного Биковского, и писара Ситенского кои в тотъ чинъ Его Лисенка определилы не понесты какогo штрафа»⁴⁰.

Розглянувши звернення козаків сотні, сотенне правління стає на їхній бік і пише 12 грудня 1754 р. в Генеральну Війскову канцелярію «всенижайшее доношеніе» за номером 5315 і підписами сотника Семена Милорадовича й 114 рядових козаків: «...о нежелаінии ихъ бить Городовимъ Грунским атаманом жителю Грунскому Силе Лисенку» і «...вибранному Заслуженному Козаку, бывшему в Атаманской должности чрез десять летъ, за умершого полковника Гадіацького Галецького Федору Лавриненку, по прежнему Атаманомъ Городовимъ Грунским бит повелеть»⁴¹.

³⁵ ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 12567. Арк. 4 зв.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само. Арк. 15.

³⁸ Там само. Арк. 5.

³⁹ Там само. Арк. 3.

⁴⁰ Там само. Арк. 5 зв.

⁴¹ Там само. Арк. 2.

У відповідь у Гадяцьку канцелярію з Глухова 14 грудня 1754 р. надіслано ордер, в якому вимагали надати пояснення щодо цієї справи: «Предоставить и по определению Генеральной Войсковой Канцелярии в Полковую Гадяцкую Канцелярию предлагается от атаманства Городового Грунского Федора Лаврененка для чего отставлено, и на место Его в то атаманство кто, когда и за что определенъ в немедленномъ времени прислать в Генеральную Ввойсковую Канцелярию прислать вспартъ»⁴², та zostавити Грунським городовим отаманом до закінчення слідства Лавріненка: «По которому доношению посланъ в Полковую Гадяцкую Канцелярию ордеръ и велено всемъ прежнего ордера прислать репортъ, якож оного по справке не присилке не явилось. А до резолюции на томъ репорте оставить Лаврененку при симъ Атаманстве»⁴³.

Гадяцька полкова канцелярія на початку січня 1755 р. доповіла в Глухів, що: «Сотник прежде бывший Ілія Милорадовичъ собою отрешилъ Его (Лисенка – Авт.) и избралъ на место его жъ Лисенка Козака Лаврененка», і признала вибори Лавріненка в 1744 р. недійсними, бо вони не узгоджені й затверджені полковими властями, а відсторонення С. Лисенка «неправедним»: «...потому что он жалованъ в ту должност от умершого Полковника Гадяцкого Грабянки». Саме цим полкова влада керувалася в серпні 1754 р. при відстороненні Ф. Лавріненка від отаманського уряду в Груні й «нине же Полковая Гадяцкая Канцелярия рапортом в Генеральную Канцелярию представила помянутомъ де Лисенку велено бытъ попрежнему Атаманомъ Грунским»⁴⁴.

Справу розглядали повторно в Генеральній Військовій канцелярії й 16 січня 1755 р. в Гадач надіслали ордер, в якому зобов'язують полкові власті залишити Ф. Лавріненка на посаді городового Грунського отамана: «В Сотенной Грунской Канцелярии полученным Ордером же предложено, іако по справки де в Полковой Гадяцкой Канцелярии іависомъ что оной Лаврененко за умершого Полковника Гадяцкого Галецкого в должности атаманской Городового Грунского находился, для того в силу объявленного Ордера Генеральной Войсковой Канцелярии велено оному Лаврененку битъ по прежнему Атаманомъ Городовымъ Грунскимъ, кой ту должностъ нине без народной обиди исправляетъ»⁴⁵, а Силі Лисенку висловлена недовіра: «...а по доношениямъ Лисенка в Генеральную Канцелярию поданомъ неверено бытъ»⁴⁶, і наказувалося йому повернутися до своєї колишньої служби. Отже, уряд Грунського городового отамана знову посів Федір Романович Лавріненко.

Незважаючи на розпорядження Генеральної канцелярії, 1 лютого 1755 р. значковий товариш Сила Григорович Лисенко, добре розуміючись на технології розглядання таких справ, подав зустрічного листа в Глухів. У «доношені» він детально виклав свій послужний список в Гадяцькому полку: «Дедъ и отецъ мой служили в полку Гадяцкомъ все минувшие походи по смерть свою и в низовомъ походе и на юнскомъ походе. Родной братъ мой в числе значковихъ товарищей при Грабянке помре»; своє призначення в 1731 р. описав так: «...и по многимъ моимъ при полку оказаннымъ услугамъ з общего всехъ в Сотне Грунской в томъ походе будучихъ козаковъ согласия определено мени Городовымъ Грунскимъ Атаманомъ избранъ»; про видачу полковничого універсалу: «на тотъ уряд атаманства Грунского от походной Полковой Гадяцкой Канцелярией з рукою умершого Полковника Грабянки ив апреле выданъ в томъ атаманстве урядъ»⁴⁷. Особливо Лисенко наголошував на своїй вірній службі: «Даже до прошлого 744 году чрез все многотрудние минувшии ни и после того всякие гражданские дела походи наряди ежичасные комиссии должно я полковое комиссарство и в случае и либо каково недостатка не битъ здоровимъ но живота лишати доводилось. Все по указамъ і ордерамъ Полковой Гадяцкой Канцелярии чотиринадесять летъ исполнялъ верно и безопорочно»⁴⁸. Свою відставку в 1744 р. пояснив так: «Бывшие де тогда Сотником Грунскимъ ... Ілія Милорадовичъ возимель со мною прилюдную ссору безо всякой правости моеї мимо ведения Полковой Гадяцкой Канцелярии меня нижайше отъ должности атаманской отрешилъ и ко правлению не допустилъ, і на то место избравъ козака Грунского Хведора Лаврененка собою Атаманомъ Грунскимъ определилъ»⁴⁹. Сотник, за словами Лисенка, не виконав і рішення мирового суду, не допустивши його до отаманського уряду ще в 1744 р. Щоправда, твердження С. Лисенка підтверджує лише Шенгеріївський козак Яцько Борисенко в своєму посланні до канцелярії в Глухів: «Лавріненко за прозби Милорадовича атаманство у оного Лисенка отобрал которое

⁴² ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 12567. Арк. 6.

⁴³ Там само. Арк. 11 зв.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само. Арк. 12.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само.

било надано за умершого Полковника Гадяцького Грабянки»⁵⁰. Коли ж він, згідно ордеру Полкової військової канцелярії, в серпні 1754 р. став Грунським городовим отаманом, сотник Семен Милорадович всіляко перешкоджав його роботі, а в грудні того само року сотник, підговоривши в себе вдома козаків та курінних отаманів вночі, написав донос на нього в Генеральну Військову канцелярію з проханням зняти з уряду. Із цим листом чотирьох козаків одразу ж було послано до Глухова: «...вручил оное Асаулу Грунскому и в чась ночи созвавъ куреннихъ атамановъ с казаками якоби по якому другому делу и тое доношение вчитал ответ что отнине Лисенка атаманомъ не жаеаеть къ чему атамани и казаки не предявляли и ихнихъ подписей»⁵¹. Ще С. Лисенко вказував, що вирішення цієї справи на користь Милорадовича та Лавріненка відбулося лише завдяки підтримці Гадяцького обозного Івана Родзянки: «за рукою швагра его по Полку Гадяцкому Родзянки»⁵², який підписав ордер Полкової військової канцелярії в Грунь 15 січня 1755 р. Більшість же козаків сотні, зі слів С. Лисенка, були невдоволені таким рішенням Генеральної канцелярії, а сам він сприйняв його як приниження своєї честі та гідності: «...недовольни будучи про одной воли сотниковой терпяти в принуждении я же нижайше темъ безрезонимъ отказомъ немерено обидень будучи иж в минувшие время здоровье и имущество свое тратилъ стресс той терпель и тое бедное почтение немалыми трудами заработалъ ... Я же по старости моихъ летъ в награждение получилъ себе превеликое знатное понижение якого более не могучи стерпеть»⁵³.

Попри вирішення питання на користь Федора Лавріненка в січні 1755 р., в Груні було неспокійно. Знаючи про зв'язки С. Лисенка, боялися повернення його до отаманського уряду. Тож 6 лютого 1755 р. надсилається з Груні за підписами сотенного осавула Семена Кирилова, сотенного хорунжого Григорія Часника, курінних отаманів Нестора Кіяся, Федора Ступака, Григорія Вертея ще одне «всеніжайше доношеніє» в Глухів, в якому вказують на неправдиві свідчення С. Лисенка, що призводять до невдоволення, розбрату та сварок серед жителів сотні: «...жителствующій в местечку Груне именуемий Значковий Товарищ показанной Сила Лисенко по Его затвержденіемъ ябедническимъ ... умисливъ в единое затрудненіе Генеральной Войсковой Канцелярии написаль с опороченіемъ прежде отправленного в Генеральной Войсковой Канцелярию прошеніемъ о битии Лаврененку атаманомъ доношеніи якоби то доношеніе не от собственного желанія атаманей и козакон по поединой будто би злобе сотника Грунского Семена Милорадовича сего февраля 1 дня в Генеральную Войсковую Канцелярию доношениемъ представилъ весьма ложно и несправедливо, ибо не по злобе Его Сотника Милорадовича но з единственного согласия Сотенной Старшины атаманей куренних и козакон»⁵⁴. Наприкінці донесення сотенне правління через своїх повірених козаків Г. Киселенка, У. Калантаєвського, Ф. Жолоба, М. Сухомлина, О. Лавріненка, Г. Москаленка, П. Водотику просили Генеральну Військову канцелярію підтвердити свій ордер від 16 січня 1755 р. про затвердження на уряді городового Грунського отамана Ф. Лавріненка.

Однак С. Лисенко намагався донести свою правду до Генеральної старшини, відправивши 13 лютого 1755 р. ще одного листа до Глухова, де наголошував: «Указание козаки Грунские хоч они Атаману Лавриненку в свойствахъ и братовстве часто от меня били обиждени и просили його писаря на меня в Генеральную Войсковую Канцелярию за доношение»⁵⁵, розповідаючи, у який спосіб Лавріненко знову посів уряд отаманський: «Ради рапорту вступив в Атаманское правление старшину и казаковъ ухищрениями прельстиль»⁵⁶. У кінці особистий підпис: «...сей доносъ составилъ бывшій Атаман Грунский Сила Лисенко февраля 13 дня 1755 Году»⁵⁷. Це вказує на те, що С.Г. Лисенко на той момент вже не виконував отаманські обов'язки.

У подальшому, і до 1760 р. Грунським сотенним отаманом був Федір Лавріненко, який і став родоначальником старшинського роду. Пізніше його багаточисленні нащадки та родичі продовжували займати старшинські уряди в Груні⁵⁸. В імперські часи нащадки Ф. Лавріненка отримали дворянство, офіцерські чини, мали значні земельні володіння, двори в містечку Груні: у др. пол. ХІХ ст. в Груні проживали надвірний радник І. Лавріненко та дворянин Д. Лавріненко.

⁵⁰ ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 12567. Арк. 18.

⁵¹ Там само. Арк. 12.

⁵² Там само.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само. Арк. 18.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Грунська сотня: Реєстри, ревізії, сповідні розписи... С. 520.

С.Г. Лисенко в сповідних розписах 1778 р. вже значився покійним, натомість у його дворі проживав його син Йосип Силович Лисенко, значковий товариш Гадяцького полку, з сім'єю та матір'ю-вдовою. Однак, як це не дивно, попри всі вищеописані перипетії сотенних взаємовідносин, у житті сім'ї Ф. Лавріненка та С. Лисенка зовсім не були ворогами. Навіть навпаки – через 20 років їх сім'ї породичалися, Ф. Лавріненко видав заміж свою доньку Єфросинію за сина С. Лисенка Йосипа.

Отже, розглянувши цю справу, доходимо висновку, що стереотипні уявлення про владні відносини в козацькому Гетьманаті доби стабілізації суспільно-політичної ситуації як про ідилічну картину, де домінують сюжети вільного обрання на старшинські уряди на загальних військових радах, підконтрольного виборцям урядування новопоставлених можновладців над своїми товаришами в сотнях і полках з одночасною підзвітністю старшині, котра стоїть на вищому за них ієрархічному щаблі, насправді всерйоз розходяться з тими реаліями, що фіксуються історичними джерелами. Реальна владна буденність у Гетьманаті могла відверто дисонувати з цією схемою, що віддзеркалювало складнощі налагодження порозуміння поміж козацькою старшиною та рядовим козацтвом.

Розгляд цієї справи становить інтерес насамперед у краєзнавчому плані, несучи інформацію про життя й побут населення Грунської сотні, Гадяччини та всієї Гетьманщини в сер. XVIII ст., допомагає виявити та відслідкувати генеалогічні лінії, що є підґрунтям для подальшого вивчення історії України та краю.

Перспективами подальших розвідок цієї теми може бути залучення нових джерел і розширення територіальних меж дослідження.

References

Horobets, V. (2015). Pravo vilnoi elektsii polkovnyka Viiska Zaporozkoho: kozatski tradytsii u vprobuванні imperskymu novatsiiamy [The right of free election of the colonel of Zaporozhian Army: Cossack traditions in the test of imperial innovations]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 5, P. 70–91.

Horobets, V. (2020). Sluzhba pry dvori, «virmnist monarkhovi» ta pokrovytelstvo tsarskykh sanovnykyv yak arhumenty pry obranni na uriad sotnyka Viiska Zaporozkoho [Service at the court, «loyalty to the monarch» and patronage of royal dignitaries as arguments for the election of a centurion of Zaporozhian Army]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 5, P. 22–36.

Kryvosheia, V., Kryvosheia, I., Kryvosheia, O. (2009). Neuriadova starshyna Hetmanshchyny [Non-governmental elders of the Hetmanate]. Kyiv, Ukraine.

Petrenko, I. (2010). Shliubno-simeini vidnosyny v povsiakdennomu zhytti myriani Rosiiskoi derzhavy XVIII st.: u 2 ch. [Marriage and family relations in the everyday life of the laity of the Russian state of the 18th c.: in 2 parts]. Poltava, Ukraine.

Putro, O. (2012). Sotennyi ustrii. Entsyklopediia istorii Ukrainy: U 10 t. [Hundred system. Encyclopedia of the History of Ukraine: In 10 vols.]. Kyiv, Ukraine.

Siryi, O. (Ed.). (2020). Hrunska sotnia: Reiestry, revizii, spovidni rozpysy, metrychni zapysy 1734–1794 rr. [The Hrun hundred: Registers, audits, confessionals, and metric records of 1734–1794]. Poltava, Ukraine.

Trubaichuk, A. (Ed.). (1993). Hrushevskiy M. Istoriiia Ukrainy, pryldzhena do prohramy vyshchyykh pochatkovyykh shkil i nyzhchyykh klasiv shkil serednykh [Hrushevsky M. History of Ukraine, adapted to the curriculum of higher primary schools and lower grades of secondary schools]. Kyiv, Ukraine.

Zaruba, V. (2007). Administratyvno-terytorialnyi ustrii ta administratsiia Viiska Zaporozkoho u 1648–1782 rr. [Administrative and territorial structure and administration of the Zaporozhian Army in 1648–1782]. Dnipro, Ukraine.

Петренко Ірина Миколаївна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та суспільних наук Полтавського університету економіки і торгівлі (вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014, Україна).

Petrenko Iryna – doctor of historical sciences, professor, head of the department of pedagogy and social sciences of Poltava university of economics and trade (3 Kovalya St., Poltava, 36014, Ukraine).

E-mail: poonsku@ukr.net

Сірий Олександр Володимирович – член Національної спілки краєзнавців України (вул. Великотирнівська, 29/2, м. Полтава, 36034, Україна).

Siryi Oleksandr – member of the National union of local historians of Ukraine (29/2 Velikotyrnivska St., Poltava, 36034, Ukraine).

E-mail: doc_seriy@ukr.net

Босчко Владислав Федорович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін Черкаської медичної академії (вул. Хрещатик, 215, Черкаси, 18000, Україна).

Boiechko Vladyslav – doctor of historical sciences, professor, professor of humanitarian disciplines department of Cherkasy medical academy (215 Kreshchatic St., Cherkasy, 18000, Ukraine).

E-mail: osbb53@ukr.net

ABOUT THE ELECTIONS OF THE CITY OTAMAN IN THE HRUN HUNDRED OF THE GADYACH REGIMENT DURING THE PERIOD OF THE HETMANSHIP OF KYRYLO ROZUMOVSKY

The purpose of this study is to try, using the example of the election of a town otaman in the Hrun hundred of the Gadyach regiment during the period of the hetmanship of Kyrylo Rozumovsky, to show the real relationship between Cossack foremen and ordinary Cossacks, to analyze causes of conflict situations and to show factors that influenced the process and procedure of elections to positions.

The methodological basis of the research is the principles of historicism, objectivity and systematicity. The article is prepared on the basis of an anthropological approach. Applied **methods**: problem-chronological, historical-genetic, analytical.

The novelty of the study. It is found that stereotypical ideas about the power relations in the Cossack Hetmanate during the stabilization of the socio-political situation as such an idyllic picture, dominated by plots of free election of senior governments at general military councils, were in fact seriously at odds with reality. The real everyday life of the Hetmanate was inconsistent with this scheme, which reflected difficulties of establishing an understanding between Cossack foremen and ordinary Cossacks.

Conclusions. In the article, based on the application of the microhistorical approach, the observance on the territory of the Hetmanate in the second half of the 18th c. was investigated the main Cossack rights and freedoms, the relationship between rank and file Cossacks, hundredth and regimental foreman, their moral and ethical aspects are shown on the example of the Hrun hundred of the Gadyach regiment. It has been proven that the real ruling routine in the Hetmanate contradicted the scheme of free and democratic elections for positions, which reflected difficulties of understanding between Cossack elite and ordinary Cossacks.

Key words: city otaman, hundred board, regimental office, Gadyach regimental foreman, General military office, Cossack rights and freedoms, elections.

Дата подання: 12 лютого 2024 р.

Дата затвердження до друку: 1 квітня 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Петренко, І., Сірий, О., Боєчко, В. Про вибори городского отамана в Грунській сотні Гадяцького полку в період гетьманування Кирила Розумовського. *Сіверянський літопис*. 2024. № 3. С. 5–14. DOI: 10.58407/litopis.240301.

Цитування за стандартом APA

Petrenko, I., Siry, O., Boiechko, V. (2024). Pro vybory horodovoho otamana v Hrunskii sotni Hadiatskoho polku v period hetmanuvannia Kyryla Rozumovskoho [About the elections of the city otaman in the Hrun hundred of the Gadyach regiment during the period of the hetmanship of Kyrylo Rozumovsky]. *Sivrianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 5–14. DOI: 10.58407/litopis.240301.

